

HATÁR MENTI MINDENNAPOK A NAGY HÁBORÚ UTÁNI VAS VÁRMEGYÉBEN¹

■ Bencsik Péter

BEVEZETÉS

Az első világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után Magyarország nyugati részén is új lapot kellett nyitni a történelemkönyvekben. Hosszú évszázadok után a Habsburg Birodalom belső határán elterülő térség két szuverén ország külső határvidékévé változott. Az addig inkább csak elvileg létező határ valódi választóvonalá alakult át. Pontosabban az eredeti belső határvonal helyett egy attól 20–30 kilométerrel keletre eső új vonal vált Ausztria és Magyarország államhatárává egy olyan térségben, amelynek korábban a határmenti léttel kapcsolatban végképp nem voltak tapasztalatai. Ez az átalakulás jelentős mértékben kihatott a helyi közösségek életkörülményeire, még úgy is, hogy a változások lassan, fokozatosan következtek be. A jelen tanulmányban ezt az elhatárolódási folyamatot (Abgrenzung) szeretném bemutatni Vas vármegyében, különös tekintettel arra, hogy milyen köz-

vetlen hatásokat gyakorolt az új határ a helyi közösségek életére.²

Az a folyamat, amelynek során az addig szoros gazdasági kapcsolatokkal összefonódó térség elhatárolódott és „területesedett”,³ valójában már 1918, sőt 1914 előtt megindult. Ennek oka az erősödő amerikai kivándorlás volt, amit a magyar kormány megpróbált ellenőrzése alá vonni a kivándorlóknak a fiuemei kikötő felé terelésével. A magyar kivándorlók szállításában piaci vezető szerepet ellátó német hajóscégek ellenállása miatt ez csak részlegesen sikerült.

² A térségre vonatkozó politikatörténeti események alaposan feldolgozottak tekinthetők. Csak a legfrissebb szakirodalmat idézve erről lásd: *Tóth Imre: Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig.* Pécs, 2020. 471 p.; *Murber Ibolya: Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után.* Bp., 2021. (továbbiakban: *Murber, 2021.*) 184 p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Utóbbi munka ugyanakkor az új diplomáciatörténet szempontjait alkalmazva több cselekvési szinten, köztük a lakosság és a lokális szereplők nézőpontjából is tárgyalja az eseményeket.

³ Idegen szóval élve: territorializálódott. E fogalomról lásd: *Bencsik Péter: Territorializálás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés.* = *Korall, 2021.* 85. sz. 150–170. p.

¹ A tanulmány elkészítését a Trianon 100 Lendület Kutatócsoport és az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (projekt száma: 0322107) támogatta.

E társaságok, a Hamburg–Amerika Linie (HAPAG) és a brémai Norddeutscher Lloyd végül rákényszerítette Budapestre, hogy ismerje el legálisnak a hamburgi és a brémai kikötők felé tartó forgalmat is. Ennek ára viszont az lett, hogy a hadkötelezettek jogtalan kivándorlásának meggátlása érdekében a 17–36 éves férfiakat ettől kezdve a Monarchia kelles közepén, a magyar–osztrák határon is ellenőrzésnek vetették alá.⁴ Történt mindez annak ellenére, hogy 1914 előtt Magyarországról szinte az egész világ területére útlevél nélkül lehetett utazni! Ez a rendelkezés azonban Vas vármegyét csak áttételesen érintette, mivel területéről csak egyetlen vasútvonal vezetett osztrák területre, de ez a grazi irány nem vonzotta a kivándorlókat.

1914-ben a kivándorlást a kormány a háború kitörése miatt teljesen megtiltotta. Az osztrák–magyar belső határ intézményesülése azonban mégis tovább folytatódott. Az 1915 elején bevezetett teljes útlevélkényszer persze csak a Monarchia külső határainak átlépésére vonatkozott, így a belső határon Vas vármegyében sem kellett úti okmányt használni. A háború alatt tehát nem a határ elválasztó szerepe nőtt meg, hanem a magyar és az osztrák területek belső fejlődése, gazdasági helyzete alakult eltérően. Ennek legdrámaibb jele az Ausztriában kialakuló élelmiszerhiány, s emiatt az élelmiszerárak ottani drámai növekedése volt. Ez természetesen jelentős csempészetet generált, ami ellen mindkét ország hatóságai felléptek, többek között a gabona és más mezőgazdasági termények szállításának engedélyhez

kötésével – ami az országon belüli szállításra is vonatkozott.⁵

A zömmel az agrárszférában dolgozó helyi lakosság mobilitása a háború előtt már jelentősen növekedett a távolabbi települések vásáraitra való utazások, házassági kapcsolatok stb. révén. Sokan átjártak osztrák területekre is, hogy portékáikat értékesítsék. Az új határ megzavarta ezeket a gazdasági és családi kapcsolatokat, akadályokat gördített az utazások elé, elszakította a járási, piaci központokat hátországuktól. Gyakori eset volt az is, hogy a határ birtokokat vágott ketté, megnehezítve ezek megművelését. Az új helyzethez való alkalmazkodást nehezítette, hogy a korábbi magyar–osztrák határ megléte ellenére a határmentiség tudata teljesen hiányzott a térségből, mert a korábbi államhatár alig különbözött egy megyehatártól, hiszen szinte akadálytalanul lehetett átlépni azt. Nem meglepő tehát, hogy az útlevél- és vízumkénszerrel a hatósági ellenőrzések növekedése ellenére sem törődtek az emberek. Egyszerűen útnak indultak, mint ahogy tették azt korábban, de ezúttal – akár tisztában voltak vele, akár nem – kihágást követtek el. A térség lakossága tehát nehezen alkalmazkodott az új realitásokhoz: továbbra is a régi, Ausztria felé irányuló kapcsolatok határozták meg tevékenységét.⁶

⁵ Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején. In: Háborúból békebe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Szerk. Bódy Zsombor. Bp., 2018. (továbbiakban: Bódy, 2018.) 151–194. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések). (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok; 2.); Nagy Adrienn: A hátország rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas vármegyében. = Múltunk, 2019. 4. sz. 164–199. p. (továbbiakban: Nagy, 2019.); Bencsik Péter: Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években. Bp., 2022.

⁶ Murber, 2021. 23–24. p.

⁴ Erről bővebben lásd: Bencsik Péter: Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. Szeged, 2020. 6–12. p. (HistGlob Working Paper; 1.) <http://globtort.bibl.u-szeged.hu/histglobwp01> (Megtekintve: 2021. december 13.)

Vas vármegye amiatt is új helyzetbe került, hogy korábbi területéből két szomszédos állam is részesült. Míg korábban csak az osztrák határ közelében feküdt, egykori területének egy-egy része viszont Jugoszlávia, illetve Ausztria részévé vált.

A téma kutatása a korabeli sajtó és a megyei levéltárban őrzött kihágási iratok felől végezhető el leginkább. Igaz, e források nem a normális hétköznapiakat, hanem a devianciákat, konfliktusokat mutatják be, pedig a valóságban az új határok kevésbé voltak konfliktusokkal jellemezhetőek.

A CSEMPÉSZET 1918–1919-BEN

A háború utáni csempészet közvetlen folytatása volt a már a harcok idején kialakult illegális áruszállításnak.⁷ Továbbra is a két ország árszínvonalának különbsége okozta a nagymértékű élelmiszer-csempészetet Nyugat-Magyarországon. Ausztriában a magyarnál is súlyosabb élelemhiány volt kb. 1920-ig, ami magasra srófolta a búza, liszt, tojás és más élelmiszerek árát. Ezzel szemben Magyarországon állami ármaximálás volt, az árakat mesterségesen alacsonyan tartották. Egyes élelmiszerekért Bécsben sokszoros árat lehetett kapni, mint idehaza, így megérte vállalni a kockázatot.⁸ Ausztria élelmiszer-ellátása lényegében csak magyar területről volt biztosítható, viszont miután a bécsi kormány be is jelentette területi igényeit Nyugat-Magyarország német lakta területeire, Budapest leállította a hivatalos szállításokat. A két ország gazdasági egy-

másrautaltsága miatt viszont ideiglenesen kompromisszumra tudtak jutni, de a kölcsönös gazdasági alapú zsarolások tovább folytatódtak.⁹ Nem meglepő, hogy ilyen körülmények között a már 1918 előtt is virágzó csempészet tovább folytatódott. Vas vármegye területén ez elsősorban kifelé irányuló élelmiszerszállítást jelentett, amelynek legfőbb termékei a búza (liszt és kenyér formájában is), tojás, burgonya, vaj és élőállatok voltak.¹⁰

A Tanácsköztársaság idején Ausztria addigi gazdasági blokádját a békekonferencia megszüntette, Kun Béla (1886–1938) pedig hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországról hivatalosan is élelmiszereket szállítsanak Bécsbe. Ennek ellenére a csempészet is tovább erősödött, most már fegyverek engedély nélküli szállításával is kiegészülve. A Vörös Őrség tagjai (az osztrák határőrizeti szervekhez hasonlóan) maguk is részt vettek az illegális cselekményekben. A nyugat-magyarországi lokális direktóriumok tagjai is Ausztriából „importáltak” ruhát és más árucikkeket, sőt az is előfordult, hogy maguk döntöttek a csempészet engedélyezéséről. A helyi szereplők tehát a határvidéken mindkét ország állami vezetésével szembenelő akciókkal léptek fel. A hivatalos osztrák kormány a békekonferencia nyomására igyekezett lezárni a határt és megtiltotta a fegyverszállítást is, de „*sem Bécs, sem Budapest nem volt képes az államhatárt átlépő, tradicionális kapcsolatokat megszüntetni vagy kontrollálni*”.¹¹

A tanácsállam bukása után átmenetileg fontosabbá vált a nyugati megyék elszakadásának meggátlása, ezért felmerült a csempészet kevésbé szigorú

⁷ Erről lásd Nagy, 2019.

⁸ Bódy, 2018. 179. p. A korabeli újságok szerint: „ezidőszent Magyarországot a világ egyik legolcsóbb állama. Ha nem így lenne, nem folyna teljes erővel a csempészet [...] a tojás ára Ausztriában háromszoros”. Hiányos a vámvizsgálat Királyhidán. = Magyarország, 1920. ápr. 25. 2. p.

⁹ Murber, 2021. 43–49. p.

¹⁰ Bencsik Péter: The new borders as local economic possibility? The case of post-1920 Hungary. = European Review Of History / Revue européenne d'histoire, 2020. 6. sz. 769–770. p.

¹¹ Murber, 2021. 64–73. p. (Idézet: 73.)

büntetésének igénye is.¹² Később mégis vámhivatalokat létesítettek a lánckereskedők üzelmeinek felszámolására¹³ – a magyar kormány tehát 1919 őszén kísérletet tett az ausztriai csempészet leállítására. Létrehozta egy úgynevezett élelmezési védelmi zónát, amely a demarkációs vonalakkal párhuzamos, negyven kilométer mélységű övezet volt.¹⁴ Ha hihetünk az újságok állításainak, az osztrák határ menti csempészet 1920 nyarára véget ért.¹⁵ Ennek egyik oka azonban a Magyarország ellen meghirdetett „vörös bojkott”¹⁶ volt, amelyhez Ausztria is csatlakozott, teljes határzárt léptetve életbe. A bojkott előtt viszont a csempészet egy nagyon elterjedt és igen jól szervezett tevékenységként működött. A bandáknak előőrsei, oldal-

és hátvédjei is voltak, akik figyelmeztették a csempészeket, ha a csendőrök vagy a határrendőrség feltűnt a színen.¹⁷ A vörös bojkott 1920. augusztusi feloldása után egyébként a korábbi csempészforgalom is sokszorosára növekedett.¹⁸

A levéltári források is arról tanúskodnak, hogy 1919-ben igen intenzív volt a csempészek tevékenysége Vas vármegyében. Közvetetten ezt már a fennmaradt ügyek mennyisége is mutatja, hiszen 1919-ből több doboznyi kihágási irat maradt fenn, amelyek jelentős része csempészügyekből áll. 1920 után ezek mennyisége jelentősen csökkent. Az 1919 eleji esetekben zömmel igen enyhe ítéleteket (1 napos elzárás) szabtak ki a szolgabírák. Az év középső részén (amely a tanácskormány idejére esik) és az ősz folyamán szinte csak belföldi csempészeti ügyek fordultak elő. Ezekben legtöbbször Hertelendy Kálmán (1883–1932) hozott ítéletet, a lehető legtöbb ügyben felmentést. Lényegében csak azokat ítélte el, akik bünyösnek vallották magukat. Sokszor meglehetősen furcsa indokokkal mentette fel a vádlottakat (akik között hasonló arányban látunk nőket és férfiakat): nem csempészt, csak saját szükségletére cserélt árut; csak a testvéreinek vitt élelmet; aratórészként/örökségként kapta a gabonát; a „gabona eladása alkalmával vásárlási igazolvány szükségességéről tudomásuk nem volt, miért is a kihágás vádjá és következményei terhe alól felmentendők voltak.” Tipikus volt a vádlottak védekezése: többnyire az, hogy „nem tudtam, hogy szállítási engedély szükséges”.¹⁹ Hertelendy mellett Tulok József szolgabíró is hozott felmentő ítélete-

¹² Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára (továbbiakban: OL) K 27. 1919. augusztus 16-i ülés, 2. nrp.

¹³ Kettős kordon a határ-csempészet ellen. = Az Est, 1920. jan. 25. 1. p.

¹⁴ A magyar kormánynak 1.210/1920. M. E. számú rendelete a közélelmezés biztosítása érdekében élelmezési védelmi zóna megállapítása tárgyában. = Budapesti Közlöny, 1920. 32. sz. 4. p. A zóna alig két hónapig állt fenn: Megszüntetik az élelmiszervédelmi zónát. = Magyarország, 1920. ápr. 18. 7. p.

¹⁵ További, bár közvetett bizonyítékok jelentenek a levéltári források. A kihágási iratok Szombathelyen és Szentgotthárdon is két egész csomót tesznek ki 1919-ben, és számos csempészeti ügy található bennük. A következő években a kihágási ügyek mennyisége jóval kisebb, továbbá ezek között alig lehet találni csempészeti esetet. Lásd: MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) IV.428.g. 6. és 7. cs. (1919), 8. cs. (1920–24); MNL VaML IV.430.g. 2. és 3. cs. (1919), illetve 4. cs. (1920–22).

¹⁶ A bojkottot az amsterdami Nemzetközi Szállítómunkás Szövetség kezdeményezte, a Budapesten indított népbiztos-per miatt. Miután nem volt eredménye, augusztus 8-án leállították. Lásd: Csonka Laura: Nemzetközi és hazai fellépés a népbiztosok megkegyelmezése érdekében. = ArchivNet, 2015. 3. sz. https://archivnet.hu/politika/nemzetkozi_es_hazai_fellepes_a_nepbiztosok_megkegyelmezese_erdekeben.html (Megtekintve: 2021. december 13.)

¹⁷ Az elzárt osztrák határon. = 8 Órai Újság, 1920. júl. 4. 3. p.

¹⁸ Az információért Nagy Adriennek tartozom köszönettel.

¹⁹ Hertelendy ítéletei: MNL VaML IV.430.g. külföldi csempészés: 21/1919., 27/1919.; belföldi: 100/1919., 101/1919., 125/1919.; 128/1919., 129/1919., 136/1919., 137/1919., 145/1919.,

ket: „Ellátatlanságuk igazolása után bebonyosították, hogy csakis saját családjaik részére szükséges gabonamennyiséget vásároltak, amiért is a kihágás vádjára s következményei terhe alól felmentendők voltak.”²⁰

Szentgotthárdon az 1919-es esetek között szintén meglehetősen sok volt a belföldi tiltott áruszállítás, az Ausztriába irányuló csempészeti esetek közül pedig túlnyomó részben osztrák (vagy más külföldi) állampolgárok voltak az elkövetők. Ennek következtében az iratok között sablonosított, előre nyomtatott formulát is látunk: „A kihágási eljárás megindítása mellőzendő volt, mert feljelentett az országból ismeretlen helyre távozott, ismeretlen helyen tartózkodik, mert az ország határát átlépte, külföldre távozott, így meg nem idézhető.” Máskor az látható, hogy a (még) magyar állampolgárságú, de német nemzetiségű elkövető Stájerországban, illetve Bécsben élő rokonainak csempészett ki élelmiszert. Ebben az esetben a tettest két napi elzárásra ítélték.²¹ A későbbi években a fennmaradt csempészeti kihágási ügyek száma jelentősen kisebb. Ezek között zömmel kifelé irányuló élelmiszer-csempészetet találunk, ahol enyhe, egy napos elzárást jelentő ítéletek születtek.²² 1924-ben több pénzcsempészettel kapcsolatos ügy is található, amelyek közül az első idegen valuta kicsempészése miatt indult, a másik kettő pedig 1919 óta húzódó eset volt. Ez utóbbiak tanulságosabbak. Wohl Sándor lebélyegezetlen osztrák–magyar koronát hozott be az országba 1919 végén. Vallomása szerint a pénzt nem csempészte, hanem visszahozta, mivel azt korábban a kommunis-

ta rezsimtől félve vitte ki az országból. Ennek ellenére a 20.000 koronát meghaladó összegű pénzt elkobozták, őt pedig öt napi elzárásra ítélték, amit többszöri fellebbezés és újabb tanúk meghallgatása ellenére is harmadfokon is megerősítettek. Végül az utolsó ügy két osztrák állampolgár ellen indult, akik még több pénzt (120.000 korona) hoztak be az országba szintén 1919 novemberében. Vallomásuk sokatmondó: „Azt hisszük, nincs ember Magyarországon, aki meg tudná állapítani, mely rendeletek érvényesek ma, és melyek nem. Az 1918-iki októberi forradalom óta csak úgy ontották a rendeleteket az egymást követő kormányok, máról holnapra helyet cserélő miniszterek; a parlament szét lett kergetve és a kormányok megett nem állt semmiféle törvényhozói szerv, mely mint a népakarat kifejezője, a kormányzásba beleszólást gyakorolhatott volna.” Elmondták, hogy üzleti okból utaztak, balatoni bort vett meg a cégük, amit lefoglaltak, a vételár többi részét hozták magukkal. Erre ráadásul engedélyt is kaptak, a pénz behozatalára is felhatalmazták őket. Mégis mindketten 30 nap elzárást és 1000 korona bírságot kaptak. Ezt az alispán másodfokon megerősítette, de a jogerős döntést hozó államtitkár csaknem öt évvel később megsemmisítette az ítéletet, az elkobzott pénzt pedig visszautalni rendelte.²³ Igaz, addigra a pénz már rengeteget veszített az értékéből. Az eset azt mutatja, hogy a helyi hatóságok nem voltak feltétlenül felkészülve bonyolult jogi esetek elbírálására. Vagy maguk sem látták át a bonyolult, állandóan változó szabályokat, vagy egyszerűen a rengeteg 1919-es eset közepette futószalagon, kellő megfontolás nélkül döntöttek, esetleg maguk is példát akartak statuálni.

146/1919., 149/1919. (ítélet indoklásának idézete innen), 168/1919. stb.

²⁰ MNL VaML IV.430.g. 116/1919.

²¹ Az idézet megtalálható például: MNL VaML IV.428.g. 28/1919.; utóbbi eset: uo. 29/1919.

²² MNL VaML IV.428.g. 25/1921., 58/1923.

²³ MNL VaML IV.428.g. 209/1924., 253/1924., 458/1924.

CSEMPÉSZET A HÚSZAS ÉVEK ELSŐ FELÉBEN

Turchányi György, aki 1920-ban az iratok egy részén főszolgabíróként, másutt pedig a Gabonagyűjtés Országos Kormánybiztossága (GOK) kirendeltséghez beosztott rendőri büntető bíróként jelenik meg, sokkal szigorúbb ítéleteket hozott Hertelendy Kálmánnál. A GOK ugyanis tudatosan a helyi társadalmon kívüli személyeket választott ki bíróként, mivel azt tapasztalta, hogy a főszolgabírók túlzott empátiával viszonyulnak az általuk többnyire ismert elkövetőkhöz, és ezért nem (mindig) lehetett rájuk építeni.²⁴ Turchányi magatartása a megértés legcsekélyebb szikráját sem tartalmazta. 1920 elején Fixl Antal német nemzetiségű pinkamiskei lakost és társait vádolta meg csempészettel. A vád szerint (a légvonalban kilenc kilométer távolságban található) Németkeresztes községből szállítottak búzát saját falujukba minden engedély nélkül. Mindkét település Vas vármegyében fektült. Formálisan tehát Magyarországon belüli, belföldi csempészetről volt szó. Érdekes azonban, hogy Németkeresztes a határmegállapító bizottság tevékenységét követően 1923-ban visszatért Magyarországhoz. A községet később egyesítették Magyarkeresztesrel, ma pedig Vaskeresztes néven közvetlenül a határ mentén fekszik. A korabeli belföldi csempészet így a mai magyar területről a mai osztrák területre irányult.

Fixl a tárgyaláson előadta, hogy a községben sok az éhező, és nincs liszt, ezért a községbíró felkereste, hogy szerezzen. Németkeresztesen vett nyolc mázsa gabonát, de a csendőrség lefoglalta azt. Ügyvédje, a szombathelyi Esső Imre is azt kérte, hogy mentse fel, mert

²⁴ Ezen információért köszönettel tartozom Bódy Zsombornak.

védence községi megbízásból járt el. Turchányi ennek ellenére két különböző rendelet miatt is bűnösnek nyilvánította Fixl Antalt, és 1920. január 27-én a 4.726/1919 M.E. rendelet 7. § alapján igazolvány nélküli gabonaszállításért három napi elzárásra mint fő-, és 200 korona pénzbírságra mint mellékbüntetésre ítélte, továbbá az 5.571/1919. M.E. rendelet 1. § alapján még két nap elzárást és 100 korona bírságot is kiszabott. További öt vádlott szintén két napi elzárást és 100 korona büntetést kapott. A nyolc mázsa búzát elkobozták. Az ítélet indoklása leszögezte, hogy a terhükre rótt kihágást tényleg elkövették, „beismerő vallomások tanúsága szerint”. Turchányi enyhítő körülménynek tekintette a vádlottak büntetlen előéletét és azt, hogy a községi szegények javára követték el tettüket. Súlyosbító körülménynek tekintette viszont, hogy az ország válságos helyzetében, amikor az állam fő feladata a törvényes rend megszilárdítása, a polgárok pedig a törvények szigorú megtartása, ők „ezen körülményt figyelmen kívül hagyva az országnak jelenlegi helyzetében szegték meg azt a rendeletet, amely hivatva van az egyik legfőbb és legnehezebb problémát, a közellátást megoldani”.

Fixl Antal fellebbezett a döntés ellen. „Nem csempészkedésre, nem vagyoni haszon szerzésére vettem meg a gabonát, hanem a községi előjáróság megbízásából az éhezők részére.” A szállítási engedély hiányát be nem tartott formaságnak nevezte. „Itt a határszéli német vidéken, amelyet az elszakítás veszélye fenyeget, ahol folyton járnak az osztrák agitátorok, és izgatják a közönséget az Ausztriához való csatlakozásra, ha az illetékes hatóság nem gondoskodik az éhezők ellátásáról, ha nem igyekszik magához láncolni az idegen ajkú lakosságot azzal, hogy legalább kenyere legyen Magyarországon, akkor igazán nem lehet bűnül róni az egy-

szerű községi elöljáróságnak, ha végszükségben maga veszi kezébe a koplalók sorsát” – írta a kérvényében. A szabálytalanságot egyébként is a végszükség parancsolta, s a büntetőjog szerint ilyen esetben az nem büntethető. „Veszedelemes dolog és egyáltalán ellenkezik a jogpolitikai elvekkel, hogy ilyen esetben marasztaló ítélet hozassék.” Érvei mögül kiérződik az ügyvédi jogi szakszerűsége. Ez látható abban is, amikor kifejti: legalább próbaidőre fel kellett volna függeszteni a büntetést az 1908. XXXVI. tc. 8. § alapján. Mindezek alapján kérte felmentését, de legalább a büntetés felfüggesztését.

Azonban a szombathelyi GOK is fellebbezést nyújtott be január 31-én, amelyben az ítélet súlyosbítását, a legszigorúbb megtorlást követelte. A belügyminisztérium helyettes államtitkára – Máriássy Barna – szeptember 20-án küldött leiratában azt tudakolta, hogy mindenki fellebbezett-e, mert bár a jelentésben ez állt, csak Fixl és Pankovits – helyesen Paukovits – Antal fellebbezését csatolták. Máriássy végül csak bő egy évvel később, 1922. január 20-án hozta meg a másodfokú ítéletet, amely megsemmisítette az eredetit és új eljárásra kötelezte a főszolgabíró. „Minthogy pedig a jelen esetben a feljelentés a szombathelyi jár[ási] szolgabíró hivatalnál történt, ennélfogva az említett kirendelt rendőri büntető bíró nem volt jogosult jelen kihágási ügyet elbírálni.” Sajnos a történet vége nem található meg az iratok között. Fixl és társai minden bizonnyal osztrák állampolgárrá váltak 1922-re, ami az eset további tárgyalását értelmetlenné tette.²⁵

Ezt követően a szombathelyi járásban szinte már csak 1922-ből maradtak fenn csempészeti ügyek tárgyalási jegyzőkönyvei. Ezek tanúsága szerint elsősorban élőállat csempészete folyt a vi-

déken (bár az iratok számozása mutatja, hogy a legtöbb kihágási irat időközben megsemmisült). 1922-ben az iratok részben a „megszállt terület” kifejezést használják, de előfordul az Ausztria szó használata, nyilvánvalóan burgenlandi csempészeti esetekben is. Jól látható a kiszabott büntetések emelkedése: ezen esetek 7-10-14 napos elzárással végződtek, noha az említett ügyek zömében továbbra is Hertelendy hozott ítéletet.²⁶ Az osztrák határon folyó állatcsempészet miatt egy (antiszemita felhangokkal tarkított) interpelláció is elhangzott a Nemzetgyűlésben.²⁷

Néhány évvel később a csempészet áruszerkezete átalakult. Az alapvető élelmiszerek árkülönbsége jelentősen csökkent, így ezeket már nem volt érdemes átvinni a határon. Nagyobb árkülönbség legfeljebb a jövedéki termékek (dohány, pirospaprika), illetve a cukor esetében maradtak fenn. De leginkább az iparcikkek, elsősorban a textil csempészetében volt üzlet. Jellemző az is, hogy ekkor már nem saját szakállukra dolgozó, megélhetési csempészek jellemzik a környéket, hanem olyan csempész-vállalkozók, akik mesés vagyonokat halmoztak fel, s természetesen nem saját maguk vállalták a határátlépés kockázatát.

Az 1920-as évek legnagyobbak tekinthető magyar csempészeti botránya 1923 novemberében robbant ki Szom-

²⁶ MNL VaML IV.430.g. 28/1922., 61/1922. Továbbra is van belföldi állatcsempészet, például 365/1922, illetve pénzcsempészet (400/1922.).

²⁷ Interpelláció a dunántúli csempészekről. = Új Nemzedék, 1920. márc. 23. 5-6. p.; A vas megyei állattenyésztés ügye a nemzetgyűlésen. = Népszava, 1920. márc. 23. 2-3. p. Lásd még: Lingauer Albin sürgős interpellációja, 1920. március 22. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, 1. köt. Bp., 1922. 149-175. p.; Az osztrák határ menti állatcsempészésről tudósított még: Harc a csempészekkel a nyugati határon. = Új Nemzedék, 1920. júl. 9. 1-2. p.

²⁵ MNL VaML IV.430.g. 5/1920.

bathelyen. Az eset egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a kifelé irányuló élelmiszer-, illetve értékcsempészet helyett megkezdődött a befelé irányuló iparcikk-csempészet korszaka, amit az iparcikkek importját sújtó magas vámok okoztak. A pénzügyőrség két nyomozót épített be egy áruháza „munkásként”, így sikerült leleplezni a textilcsempész akciót. Néhány hónapon belül kiderült, hogy egyes kereskedők 600 millió koronás kárt okoztak azáltal, hogy illegálisan hoztak be különböző típusú ruhaanyagokat.²⁸ (A textíliák értéke nyilvánvalóan ennek többszöröse lehetett.) Az ügy megértéséhez fontos tudni, hogy Magyarországon 1914 előtt szinte semmilyen textilipar nem létezett, hiszen a Monarchia nyugati feléből az ország ellátható volt. A háború után létrehoztak néhány üzemet, de ezek drága és rossz minőségű termékeket állítottak elő. A korszakra jellemző protekcionizmus következtében a textilimport is korlátozott volt, hiszen azt súlyos vámok nehezítették. Ennek eredménye az lett, hogy az alsóbb, sőt a középosztályok ruházkodása meglehetősen elmaradt a környező országok standardjától is. A textilkereskedők akcióját tehát (saját meggazdagodásuk mellett) ez is motiválta.²⁹ 1924 elején végül a szombathelyi rendőrség és vámhivatal több munkatársát őrizetbe vették. A csempészeti ügy immár jelentős csalási és megvesztegetési botrányral is kiegészült. Ennek hullámai végül a vámórség országos vezetőségéig is felcsaptak. Eleinte úgy tűnt, ők is érintettek az ügyben, sőt 1924. február 27-én nemzetgyűlési interpel-

láció is elhangzott.³⁰ A textilkereskedők beismerték a csempészet tényét, de azt állították, eredetileg legális úton kívánták az árut behozni, továbbá: nem ők vesztegettek, hanem őket zsarolták meg.³¹ Emiatt végül a textilkereskedők közül csak Deutsch Henriket ítélték hat havi fogházbüntetésre (vesztegetésért), a többieket felmentették. A rendőrség és a vámigazgatóság egyes munkatársait ugyanakkor bűnösnek találták, a legsúlyosabb kiszabott büntetés öt és fél év fegyház volt, amelyet Kolba Béla volt rendőrfogalmazóra szabtak ki megvesztegetésért és közokirat-hamisításért.³² A győri ítéletábla 1925 márciusában Kolbát és Deutschot a megvesztegetés vádjára alól másodfokon felmentette, előbbinek ítéletét pedig két és fél évre csökkentette. Egy másik bírósági eljárás is indult az ügyben, amelyet hat héten át tárgyaltak 1925 őszén. A legsúlyosabb, két és fél éves fegyházbü-

³⁰ A szombathelyi vámcsalás ügyében letartóztatták a vámhivatal vezetőjét. = Az Est, 1924. febr. 10. 14. p.; A szombathelyi textilcsempészes ügye. = Körösvidék, 1924. jún. 12. 3. p.; Zsírky János interpellációja a pénzügyminiszterhez. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója, 21. köt. Bp., 1924. 97–99. p.

³¹ A szombathelyi textilkereskedők szerint nem ők vesztegettek, hanem őket zsarolták. = Az Est, 1924. febr. 16. 3. p.; A szombathelyi kereskedők a pénzügyminisztertől kérnek oltalmat. = Az Újság, 1924. jún. 4. 2. p.

³² Részletes tudósítás az ítéletről és annak indoklásáról: Ítélet a textilcsempészes vesztegetési bűnyűgyében. = Vasvármegye, 1924. okt. 22. 3. p. Köszönöm dr. Melega Miklósnak, a Vas Megyei Levéltár igazgatójának, hogy a lapszámot rendelkezésemre bocsátotta. Tájékoztatása szerint a levéltárban az ügyre vonatkozó dokumentumot nem őrzik. (dr. Melega Miklós elektronikus levele a szerzőnek, 2021. február 24.) – Rövidebb tudósítást még az ország másik felében megjelenő lapok is közöltek, lásd: Ma délelőtt hirdették ki az ítéletet a szombathelyi textilcsempészek és vámcsalók bűnpörében. = Nyírvidék, 1924. okt. 22. 1. p.

²⁸ Nagyarányú textilcsempészes a Futuránál. = Világ, 1923. nov. 24. 6. p.

²⁹ Lévy Jenő: Érdekes adatok a textilbehozatal dzsungeljéből. = Magyarország, 1924. febr. 17. 14. 9.

1924. október 22

VASVÁRMEGYE

Ítélet a textilcsempészs vesztegetési bűnyűjében.

Dr. Kolba Bélát öt és félévi fegyházra ítélték. — Kovács Géza másfél évi, Hahn Andor hét hónapi börtönt, Deutsch Henrik hat hónapi fogházat kapott. — A többi vádlottat: Wellesz Jenőt, Lengyel Béliát, Magyar Ferencet, Latzer Miksát és Robitschek Kálmánt főlmentették.

A szombathelyi kir. törvényszék Mályusz Egyed büntetőtanácsa a közismert szombathelyi textilpanama megvesztegetési ügyét október 15., 16. és 17-én tárgyalta le, míg az ítélet kihirdetésére október 22-én délelőtt 11 órát tűzte ki a bíróság. Már kora délelőtt szokatlan élénkség és érdeklődés mutatkozott a törvényszék folyosóján, úgy hogy a törvényszéki irodagazgató jegyeket adott ki az érdeklődőknek. Mivel azonban az érdeklődés sokkal nagyobb volt, mint a terem befogadóképessége, nagyon sokan kiszorultak a folyosóra.

Az ítélet.

Mályusz Egyed táblabíró, tanácselnök, néhány perccel 11 óra után nyitotta meg a tárgyalást s rögtön utána kihirdette az ítéletet.

Az ítélet szerint a törvényszék dr. Kolba Béla B-listás rendőrfogalmazó bűmösnek mondotta ki egyrendbeli megvesztegetés vétségében mint tettes és kétrendbeli közokirathamisításban, mint felbujtó és ezért öt évi és hat hónapi fegyházra, mint főbüntetésre, hi-

vatali állásának elvesztésére és tíz évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogainak ugyanilyen tartamu felfüggesztésére ítélte.

Hahn Andor volt vámgyakornok bűnös, mint tettes kétrendbeli közokirathamisítás bűntettében s ezért a törvényszék hét hónapi börtönre ítélte.

Kovács Géza magánisztviselő bűnös, mint felbujtó, kétrendbeli közokirathamisítás bűntettében, Deutsch Henrik kereskedő pedig kétrendbeli megvesztegetés vétségében és ezért a törvényszék Kovács Gézát másfélévi börtönre, Deutsch Henriket pedig hat hónapi fogházra és 10 millió korona pénzbüntetésre ítélte.

Kolbának 8 vizsgálati fogságból 8 hónapot és 15 napot, Hahnak 2 hónapot és 7 napot, Kovácsnak két hónapot és 8 napot, Deutsch Henriknek 1 hónapot és 14 napot kitöltöttnek vett a bíróság.

Wellesz Jenő, Magyar Ferenc, Lengyel Béla, Latzer Miksa és Robitschek Kálmán vádlottakat a megvesztegetés büntette miatt ellenük emelt vád alól a bíróság felmentette.

Ítélet a textilcsempészs vesztegetési bűnyűjében
(Vasvármegye, 1924. okt. 22. 3. p.)

vetést közokirat-hamisításért Wellesz Jenő volt vámhivatali főnök kapta, míg Deuschot e perben másfél évi börtönre ítélték, feltehetően a csempészetért: a közokirat-hamisítás vádja alól ugyanis felmentették, elmarasztaló ítéletének pontos okát pedig a lapok nem írták meg.³³

³³ A szombathelyi textilpanama. = Budapesti Hírlap, 1925. márc. 12. 14. p. (Az ítéletről szinte az összes napilap beszámolt, lényegében egyező szöveggel.) A másik perről lásd: Ítélet a szombathelyi textilpanama ügyében. = Népszava, 1925. nov. 22. 8. p.

KISEBB HATÁRSZÉLI FORGALOM

Szombathelytől eltekintve, amely jelentősen iparosodott város volt, Vas vármegye jobbra mezőgazdasági térség volt. Termékeinek felvevőpiaca az egész hosszú 19. században Graz és Bécs volt. A piacok határon túlra kerülésénél is súlyosabb nehézséggel járt, ha valakinek a birtokai a határ két oldalára ke-

rültek. Őket nevezzük kettősirtokosoknak, akiknek napi rendszerességgel át kellett kelnie a határon. Vas vármegye esetében a helyzet némileg kedvezőbb volt, hiszen a térséget nem érintette idegen (osztrák) megszállás, sőt a megye nyugati részének elcsatolása a békeszerződés aláírása után is csak elvileg történt meg. A magyar szabadcsapatok kivonulása és a terület Ausztriának való átadása, illetve a végleges határ kijelölése csak 1922-ben történt. A határkijelölés során itt kifejezetten törekedtek rá, hogy a birtokokat lehetőleg ne válasszák szét. Az egyes települések többnyire itt is gazdasági alapon nyilvánították ki, hogy melyik államhoz akarnak tartozni. Kétség esetén a bizottság itt igyekezett megtudni a helyi lakosság szándékait is.³⁴ De ez a jugoszláv határon is előfordult: a muravidéki Göntérházán (ma Genterovci, Szlovénia) szintén felmérték a helyiek igényeit. A korszakra jellemző módon itt sem a nemzetiségi szempontok domináltak: a községet Lendvához való kötődése miatt Jugoszláviához csatolták, holott magyar többségű volt.³⁵

Mindenesetre a kettősirtokosság problémái kisebbek voltak az osztrák határ mentén, mint másutt: részben

azért, mert kevesebb birtokot vágott ketté az új határ, részben pedig azért, mert Ausztriával könnyebb volt megegyezni a kisebb határszéli forgalom megindításáról. Eleinte csak ideiglenes megállapodások születtek meg, amelyek szigorú előírásokat tartalmaztak. 1920 márciusában például harminc napig érvényes igazolványokat adtak ki az osztrák határ mellett a negyven kilométer mélységű határkerület lakói számára. Májustól ezek időbeli érvényessége 15 és 60 nap közöttire változott. Engedélyt azonban csak a politikailag megbízható személyek kaptak, ők is csak akkor, ha adózási és katonáskodási kötelességeiket teljesítették. Az igazolványok kiadása rendkívül bürokratikus volt, főleg hogy az igénylőknek négy különböző hatóságtól kellett jóváhagyást szereznie. Emiatt sokan nem is próbálkoztak meg vele, hiszen túl sok fáradtsággal járt és az engedély egyébként is csak tizenöt napig volt érvényes. Ráadásul a költségek is magasak voltak.³⁶

1922. február 8-án Budapesten az osztrák kormány aláírt egy ideiglenes kereskedelmi egyezményt, amelynek egyik melléklete immár államközi szerződés révén is lehetővé tette a kishatárforgalmat. Habár ez nem volt egy teljes körű megegyezés, de szabályozta az állatok és mezőgazdasági termények szállítását a határvidéken. A zóna mélysége tizenöt kilométer vagy ennél kevesebb volt a két kormány döntése alapján. Különleges kedvezmények vonatkoztak azokra, akiknek birtokát a határ kettévágta. Döntő áttörés volt magyar részről, hogy az átkelés jogát nem csak a kettősirtokosok, hanem mezőgazda-

³⁴ Murber Ibolya: A burgenlandi impériumváltás, 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. = *Múltunk*, 2019. 2. sz. 207–208. p.; Murber, 2021. 133–134. p.

³⁵ Csuka József visszaemlékezése. Közli: *Göncz László: Emberek a pannon végeken. Huszadik századi sorsok a magyar-szlovén határ mentén.* Szombathely, 2019. (továbbiakban: *Göncz*, 2019.) 86–87. p.; A jugoszlávok panaszkodtak is, hogy a Muravidék más, északi részein komoly megmozdulásokra került sor Magyarországhoz tartozás érdekében. Közli: *A Horthy-korszak Magyarországa jugoszláv szemmel. Délszláv levéltári források Magyarországról. 1919–1941. Vál., ford. szerk. Hornyák Árpád.* Pécs–Bp., 2016. 48–50. p.; Erőről beszámol Ábrahám Albert visszaemlékezése is. Közli: *Göncz*, 2019. 131–132. p.

³⁶ A m. kir. belügyminiszernek 21.758/1920. B. M. számú rendelete. Német-Ausztriába szóló határszéli uttiigazolványok kiállítása. = *Belügyi Közlöny*, 1920. 23. sz. 757–758. p. Lásd még: MNL OL K72-15. t.-Ausztria, III. dosszié.

sági munkások, orvosok, bábák és állatorvosok is megkapták.³⁷

1923 elején több községet, köztük Felsőcsatárt és Pornóapátit visszacsatolták Magyarországhoz a határmegállapító bizottság munkája következtében. Tudósítások szerint a lakosság örömmel fogadta a döntést, ugyanakkor számos kiscgazda hamarosan szembesült annak következményeivel, hogy földjeik jelentős része osztrák területen maradt. A frissen kettősbirtokossá váló gazdáknak nem volt birtokos igazolványa, amivel átkelhetek volna a határon. A járási főszolgabíró azonban gyors intézkedést helyezett számukra kilátásba.³⁸

A Jugoszláviához került terület kettősbirtokosai lényegesen nehezebb helyzetbe kerültek. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság hatóságai sokkal kevésbé voltak készségesek a határon átjáró magyar nemzetiségű birtokosokkal, mint az osztrákok. Jóval több igazolást követeltek meg az igazolványok kiállításához, esetenként megtagadták azok láttamozását, határzárakat vezettek be vagy jogellenesen meggátolták a termények átszállítását a határ túoldalára. Jugoszlávia vonakodott hivatalos nemzetközi szerződést kötni a kishatárforgalomról, és sokáig nem engedélyezte azt sem, hogy a kettősbirtokosokon kívül más határszéli lakosok is igénybe vehessék a határátkelés ezen egyszerűbb fajtáját. A két ország közötti bizalmatlanság

jele, hogy a magyar hatóságok is követek el túlkapásokat, szabálytalanságokat a szerb, horvát vagy szlovén nemzeti-ségű kettősbirtokosokkal szemben. Sőt, a muravidéki (ma Szlovénia) magyarok is arra panaszkodtak, hogy a magyar vámőrök durván viselkedtek velük, állandóan megvárakoztatták őket és törvényellenesen vettek el tőlük különböző javakat.³⁹ E térségben a visszaemlékezések tanúsága szerint szintén igen gyakori lehetett a kettős-birtokosság.⁴⁰

TILTOTT HATÁRÁTLÉPÉS

Mivel a trianoni határ ténylegesen csak 1922-ben materializálódott Ausztria felé, ezért nem meglepő, hogy Vas vármegyében a kihágási iratokban csak elvétve tűnik fel a tiltott határátlépés kérdése. Leginkább a szentgotthárdi járásban találtam vonatkozó iratokat, ott is csak 1922-től. Gyakran ekkor sem válik külön két eltérő „bűnügyi” tényállás: előfordul, hogy a csempészeket is csak tiltott határátlépés miatt ítélik el.⁴¹ Az itt tárgyalt ügyek között feltűnően sok esetben a tetten ért elkövetők osztrák (esetleg német vagy jugoszláv) állampolgárok voltak. A büntetés magyarok és külföldiek esetén is egy és három napi elzárás között volt, tehát nem mondható nagyon szigorúnak. (Az 1903. évi útlevétörvényben meghatározott maximális büntetés 15 napi elzárás volt.) Az ítéletek indoklásából többnyire kiderül az elkövetők motivációja is. Eszerint az itteni illegális átkelők zömmel munkakeresési célból szöktek át, s előfordult az is,

³⁷ A m. kir. minisztérium 1923. évi 1.421. M. E. számú rendelete a Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság között kötött kereskedelmi egyezmény és az azzal kapcsolatos külön egyezmények életbeléptetéséről. In: Magyarországai rendeletek tára, 1923. Bp., 1924. 45–122. p.; lásd még MNL OL K69, 725. cs., Ausztria-vegyes-II-3. dosszié-1922.

³⁸ Gerse János: A Pinka menti falvak visszacsatolása Magyarországhoz 1923-ban. In: Savaria. A Vas megyei múzeumok értesítője, 22/1. Szerk. Söptei István. Szombathely, 1995. 132–133. p.

³⁹ Lásd a kétnyelvű újságjukban közzétett nyílt levelüket: Levél Vas- és Zalamegye főispánjaihoz! = Mörszka krajina / Muravidék, 1923. jún. 17. 1. p.

⁴⁰ Göncz, 2019. 49–50., 87., 97–98., 132–133., 149., 157., 219–220. p.

⁴¹ MNL VaML IV.428.g. 522/1922.; 58/1923.

hogyan hangsúlyozták: „Útlevelet nem tudtam szerezni, mert az rengeteg pénzbe kerül.”⁴² A második leggyakoribb ok szintén a megélhetéssel függött össze, nevezetesen csempészárúk beszerzésével vagy eladásával. Feltűnő a hadseregbe való besorozástól való félelem is, ami elől többen is a külföldre való illegális távozással próbáltak mentesülni.

De előfordult ellenkező eset is: ha hihetünk a vallomásuknak, akkor két osztrák állampolgárságú – de feltehetően magyar nemzetiségű – fiatal a magyar Nemzeti Hadsereg katonája kívánt lenni és ezért szökött át Magyarországra.⁴³ Összességében feltűnő, hogy az ország többi határszakaszától eltérően a rokonlátogatási célú, vagy a határ túloldalán elterülő birtokok megművelésére irányuló illegális átkelések lényegében hiányoznak. Ennek tehát a legfőbb oka az, hogy osztrák megszállás hiányában itt nem alakult ki 1918-ban olyan demarkációs vonal, ami azonnal elválasztotta volna a későbbi Burgenlandot Magyarországtól maradvány területeiről. Mire az osztrákok végül bevonultak a nekik ítélt területre, a határszéli forgalom legális formái is kialakultak.

Sajátos volt a térség helyzete abból a szempontból is, hogy az illegális átkelők egy része politikai okokból lépte át a határt, elsősorban 1919-ben: osztrák kommunisták érkeztek a Tanácsköztársaság-

ba, részben tartósan (hogy beálljanak a Vörös Hadseregbe), részben pedig ideiglenesen (rendezvényeken való részvétel céljából vagy propagandatevékenységet végezve); a másik irányban pedig nagyszámú jobboldali emigráns menekült Bécsbe vagy Grazba a proletárdiktatúra elől. Időnként igyekeztek a magyar határvidéken antikommunista sztrájkokat és megmozdulásokat is szervezni.⁴⁴

ÖSSZEGZÉS

Vas vármegye és Nyugat-Magyarország területén az impériumváltás és az új határ kialakulása hosszabban elhúzódott, mint a csehszlovák, a román és a jugoszláv határ mentén. Mind a német és magyar nyelvű lakosság, mind a lokális vezetők igyekeztek fenntartani az Ausztria és Magyarország közötti intenzív gazdasági és társadalmi kapcsolatokat. Amikor a későbbi Burgenland végül Ausztria ellenőrzése alá került, a határ elválasztó szerepe szintén kisebb volt, mint a többi szomszédos állam irányába. Sem a mindenkori magyar kormány, sem a bécsi vezetés nem volt érdekelt a határ tartós és teljes lezárásában, így az addigi kapcsolatok – akár legális, akár illegális formában – továbbra is fennálltak. A Jugoszláviához került Muravidék esetében a helyzet másként alakult, de teljesen itt sem szakadt meg a szomszédos települések közötti személy- és gazdasági forgalom, habár itt jóval nagyobb akadályokba ütközött az, aki szabályos úti okmányokkal akarta átlépni a határt.

⁴² MNL VaML IV.428.g. 150/1923. Ebben az esetben egy német állampolgárról van szó, aki erfurti lakosként nevezte meg magát, s azt állította, hogy Romániába tart, ahol alkalma lett volna munkába állni.

⁴³ Egy ausztriai sorozás (rém?) híre miatt menekült vissza az országba két magyar állampolgár, akik egy évvel korábban munkavállalási célból távoztak Bécsbe. MNL VaML IV.428.g. 522/1922. Egy bosnyák fiatalember a jugoszláv hadseregbe nem kívánt beállni, lásd uo. 71/1923.; A Nemzeti Hadseregbe belépni kívánó osztrákok ügyét lásd uo. 226/1923.

⁴⁴ Murber, 2021. 75–79. p.